

XENPELAR'EN URTEA

ERRENTERIA'N

1868 - 1968 - XII - 8

Manuel Lekuona

Jaun, andreak:

Urte aundi, aurtengo urtea Erreterientzat: Xenpelar bertsolaria aintzatu bear duan urtea, aren eriotzaren eun urte-betetzea dala. Xenpelar aintzatuaz, Erreteria aintzatuako bait-dezute erreteriarrok. Erreteria'ren izena, zuen erriaren izena.

Xenpelar'ek etzuan berin ere ukatu bere erreteriar izatea; bañan ezta geiegi aitortu ere; eta orregatik jendeak, jende askok ez daki Xenpelar aundia erreteriarra zanik. Aurtengo urtean ezaguerazi, jakinerazi bear diezute guztioi, bertsolari sonatu arren jatorri erreteriar ori. Xenpelar'en beraren ohorerako, eta Erreteriarren ohorerako.

* * *

Xenpelar zer zan adierazteko, bertsolaritza zer dan adierazi bear litzake lehenago. Gure artean Xenpelar esatea bertsolaritza esatea bait-da. Guztion ahotan dagon errepiña bait-da arako esaunda hura:

BERTSO BERRIAK,

XENPELAR'EK JARRIAK,

bertso berri guztiak Xenpelar'enak balira bezela. Eta, izan ere, gutxi edo geiago ala bait-da. Xenpelar etzan izango bertsolaritza sortu zuana; bañan, nolanai dala, bai, Xenpelar bertsolaritzaren *sinboloa* dala, bertsolaritzaren *epigonoa*, gaur esango litzaken bezela: bertsolaritzaren mendi-mendiaren erpiñean dagola, alegia. Eta orrek asko ta asko esan nai bait-du gaur Euskalerrriaren biotz-biotzean eta errai-erraietan.

Euskaldun bakoitzak biotz-biotzean eta muin-muñetan, bere izaeraren barrunbean, bertsolari bat daramaki.

Ori esan izan du norbaitek. Nik geiago esango nuke. Euskaldun

bakoitzak geren barru-barruan iru euskaldun daramazkigula: pelotaria, dantzaria eta bertsolaria...

* * *

Barru-barruan guztiok zenbait gauza daramazkigu, «amaren sabeletik» olerkariak donostiarrentzako esan zuan bezela:

*Festarik bear bada,
bego Donostiya:
amaren sabeletik
dago ikasiya.*

Nik bertsolariarentzat geiago esango nuke; ez amaren sabeletik, goragotik oraindik, *atavismo* bat bezela, gurasoengandik, antziñako asabaengandik: odolarekin nahasirik, arbasoengandik dakarkigula bertsolaritza: beren bizitza guztian, gizaldiz gizaldi bertsolarien etorri ederra xurga-xurgatuaz bizi izan ziran gure arbasoengandik.

Atavismoa aipatu dizuet arestian. Izan ere, ba'da, atavismoz gure barrunbean gure, *sub-conscientean* ezkuturik daramakigun zenbait gauza. Zeñek erakutsita daki, bestela, illabete gutxiko ume euskaldun batek, amaren edo inudearen besoan, bere besotxoak zabalduta, bere gorputz txikiarekin dantza-imintzioak egiten astea, danbolin-soñua entzun-bezin laister? Gutako zeñek ez dauka gogoan, txikitxikitandik, nolako zarradako gozoa egiten zigun gure belarrietan, pillotaren klaketeko garbiak, erriko pillota-plazako aurre-paretean, pillotariak beren saioak egiten ari izaten ziranean?

Deporte oietan zenbat atavismo dagon, ez bait-da errez esaten. Ikusi al-dezute iñoiz euskaldun ume bat, pelotan egiten duanean, besabez jokatzeko, erdaldunak berenez egin oi-duten bezela? Atavismoa da guzti ori: asabaengandiko herentzi bat. Gauza bera esan bait-liteke, pelotariarentzat bezela, baita dantzaentzat ere... eta bertsolariarentzat.

Pelotaritza, deporte da; dantza, artea; bertsolaritza, irugarrena, artea au ere, arterik ederrenetakoa, espirituzko artea; eta oso euskaldunentzat gogokoa.

Gure aita zanak ziona daukat nik orain gogoan: «Neretako erriko festarik ederrenak, Meza Nagusia, Pelota-partidua —berak pillota esan oi-zuan— eta Bertsolariak.» Egia benetan: euskaldun orok gure barrunbean iru gauza oiek: pelotaren klaketakoa, danbolin-soñua eta bertsolarien doñu goitiarra dramazkigula, gure belarrietan zear gure animaren ondo-ondoraño sarturik, «amaren sabeletik»? Goragotik oraindik.

Bear bada, Errenteria'ko erriak Xenpelar bati urte beteko jaiak egiteak, arritu egingo ditu batzuren-batzuek. Erri industri-zale aurre-ratu batek, bertsolari bati olako omen-aldia egitea! Ots-aundiko olerkari bati balitz, oraindik: Lope de Vega, edo Zorrilla, edo Machado, edo Garcia de Lorca'ren mallako bati... Bañan, idazten oxta-oxta zekian bertsolari bati...

Ipiñi ditzagun gauzak bere lekuan.

Errenteria'ko erriak, gaur industri-erri dalarik, ba'daki —ez dauka ahazturik, ezta ahaztutzeko ere— nun daukan bere jatorria: baserrian, bordaetan, artzantzako saletxeetan daukala, alegia. Jatorri ori ez bait-da mendratzeko, ez ahazteko ere; gutxiago lotsatzeko. Baserrietatik behera jatsitako mutillak izan dira, gure errietako «enpresarik» sendoenak gero sortu ta indartu izan dituztenak. Baserritar jaio izanak ez dio eragotzi gizon gipuzkoarrari, industriarik bikañenak sortzea; lagundu baizik.

Xenpelar bera ere baserritarra zan, borda-itxurako baserri txiki batean jaioa, eta gero langille Fabrika Aundian sartua, eta ango sala bateko «enkargatu» izatera iritxia; ez baitzion arri bere jaiotzeko baserritertasunak kalterik egin, enkargatu izatera iristeko bidean.

Errenteriarrek orregatik maite dute baserria: baserria bere kulturarekin; eta kultura oietan bat, orixe da: bertsolaritzaz... Errenterriak maite ditu bertsolariak, bere seaska duan baserria maite duan bezelaxe.

* * *

Eta zer erantzun bear diegu orain, «Zorrillari-edo bai, bañan bertsolari bati olako omenaldiak...» diotenai?

Erantzun bat bakarrik: Bertsolariak ez dirala iñoiz ere olerkari-kin nahastu bear, konparatu bear. Konparazio orrek ez duala zentzurik, gaur esan oi-dan bezela.

Bi arte-estadio oso berdinezak bait-dira, bertsolaria ta olerkaria bizi diran estadioak; ez, goragoko edo behegoko mallak bakarrik, bestelako estadioak baizik. Olerkaria artista «letradua» da; bertsolaria letra-gabea, ahozkoa, aho utsezkoa. Bi mallatan baño areago esan bear litzake, bi neurritan, bi girotan bizi dirala. Ondotxo explikatuko zaizkitzue gai oiek, urtearen buruan emango zaizkitzuen itzaldietan. Ez diteke bata bestearekin konpara, diot, zein gorago ta zein behegaro dan erabakitzeko. Bertsolari bat konpara liteke beste bertsolari batekin; bañan ez olerkari batekin. Bi girotan bizi dira. Ori, eskuzko pelotarietaz izketan ari gerala, Abrego aipatzea bezela litzake. Eskuzko jokua eta xextozko jokua, bi joku-modalidade bait-dira... Bertsolaria ta olerkaria bezela.

Orregatik, bertsolariak buruz ari gerala, ez liteke aipatu, ez Zorrilla'rik, ez Machado'rik. Bertsolariak eta olerkariak, bakoitzak bere mundua du. Bakoitzaren mundu ortan, bai, esan diteke, zein dan gorenena, zein dan onena, zein dan aundiarena... eta guretzat, bertsolariaren munduan ta giroan, Xenpelar da aundiarena, eta orregatik opa diogu, eskubide ta zuzen-bide guztiaz, urte ontan egiten diogun omenaldi eder au.

Zer geiago nai dezute esan dezagun?

Fabrika Aundian langille, eule, izan zala esan dizuet. Guztiok dakizute zer Fabrika Aundi dan au. Beko Kalearen eta Zumardiaren artean, kamio-baztarrean dagon eun-fabrika, alegia. Ori guztiok dakizute.

Bañan, bear bada, ez dezute jakingo, eundegi orren asiera Oyartzun'en izan zala. Oyartzun'en, Ugaldetxe deritzan barriuan, ibai-bazterrean, gaur Matione deritzan etxean. Antxe sortu zan, orain Errenteria'n dezuten Fabrika Aundia.

—Oyartzun'dik Errenteria'ra Fabrika ekartzea zergatik izan zan?

—Norteko burni-bidea, Oyartzun'dik ez baño, Errenterian barrena zetorrelako. Ba dirudi, Nortereantzat lehenago asmatu zan bidea, Oyartzun'en barrena asmatu zala; bañan orduko Oyartzun'go Nagusi-jendeak, trena andik igarotzeko lurrak garestitxo eskeiñi zituztelakoedo, Norteko Konpañiak Gaintxurizketa'n barrena egitea erabaki zuan. Ala da esana.

Dana dala, burni-bidea Gaintxurizketa'tik egin zan, eta ez Ugaldetxetik. Eta orregatik Fabrika Aundia ere etzan Oyartzun'en gelditu; Errenteria'ra etorri zan.

—Noiz ziran gauza auek? Nolanai ere, ez gure Xenpelar'en egunetatik urruti. Ba'liteke Xenpelar'ek Ugaldetxe'ko Euntegia ezagutu izana, berak an lanik egin ez bazuan ere. Aditzea izango zuan, eta ezagutu ere bai, gaztetxo zala, bear bada, Egurrola baserrian morroi-zegola.

* * *

Eta Oyartzun aipatu degun ezkeron, esan dezagun zerbait geiago, Xenpelar'ek Oyartzun'i zion iritzi-on, lege-on eta sinpatiaz.

Errenteria'ren eta Oyartzun'en artean, esan diteke —beti-beti ez bada ere, luzaroetan beñik-bein bai— bere aserretxuak izan dirala.

Erdo-Aroan, Pasaya'ko Portua zala-ta, Donostia'rekin izan oi-ziran demandaetan, errenteriarak eta oyartzuarrak ederki alkar-artzen zuten: bi-bion etsaiaren aurka, oso bat-etortzen ziran.

Bañan, XIV gizaldian, Gaztela'ko Errege batek, Errenteria «erri

bil du» egin, eta Oyartzun Errenteriaren mende jarri nai izan zuan artan, Oyartzun Errenteriarentzat oso aserre azaldu zan.

Bañan XVI gizaldian, Errege Katolikuen esku diplomatikoak itzali-edo zuan aserre ura.

Gero ta gero ere, ordea, aserre zerbait —ika-mika zerbait— izan bide zan, XIX gizaldian batez ere... Orain betiko adiskide geran ezkeru, esan dezagun dana: errenteriarrok Oyartzun'entzat burloso xamarrak izanak zerate: erri atzeratua izaki, noski, Oyartzun, XIX gizaldiko Errenteria'ren alde...

Bañan ori gora-beera, bai omen-zan-beti alako puntutxo bat, Errenteriak Oyartzun'i aitormen bat egin ziona —aitorme praktiko bat— nola esango degu?... andregai-kontua, alegia. Errenteriar askok eta askok, andrea artu bear zutenean, Oyartzun'a jotzen emazte-billa... Aitorme ori egiten bait du gure Xenpelar'ek ere bere kanta batean: «Oyartzun'go neskatxai» ain apainki ta galante opa zien kanta ezagun-ezagun artan:

*Neskatxa eder, balientiak
gustatzen bazahizkitzu
etorri zaitez Oyartzun'era,
emen ikusiko-tuzu.
Kale eta baserri,
kolore zuri-gorri,
ederra pranko badezu,
San Esteban'ez erromerian,
ala desio-badezu.*

Olakoxe aitormen jatorra egin zion Xenpelar aundiak Oyartzun'i, Oyartzun'go alabaen izenean.

* * *

Eta ontan bukatu bear genduke nere itzaldi nekagarri au. Alde batetik luze dijoalako; eta, bestetik, aurtengo urte guztian itzaldiak egin bear dizkitzutenai gaia lardaskatzea ondo ez dagolako; geroko ere zerbait utzi bear dalako. Nolanai-dala, ez ditut emen ukitu nai zenbait gai gozo asko: «Xenpelar ta humorismoa» adibidez; eta Xenpelar'en gizatasuna», «Xenpelar'en euskalduntasuna», «Xenpelar'en social-irritziak», «Xenpelar eta gerra»...

Nik, orratik, gai bat bederenik ukitu nai nuke emen, orain arteko ariari jarraituaz: Xenpelar bertsolari-eskola baten sortzalle izan zala, alegia. Bertsolaritza etzuan berak sortu; bañan bertsolaritza berak —ustekabe, bear bada— eskola bat sortu zuan: Gipuzkoa'ko

bertsolari-eskola. Eskola onek bai bait ditu bere ezagunak, bere legeak, bertsolaritzaren *teknikari* buruz. Argi dezagun pixka bat gai au. Eta orrekin bukatuko det nik nere saioa.

* * *

Ez det azaleko gauzatxo bat besterik esango.

—Zer ezagun du Xenpelar'en eskola?

—Puntuaren txukuntasuna, *rimaren* argia, xeetasuna, detallea: punturik zallenetan ere —bederatzi puntukoetan ere— Xenpelar beti garbi, txukun, beti puntu eder.

Xenpelar'ek ez du alkartuko bein ere *-ean* puntu bat, *-an* uts batekin; *-ean* beti *-ean*'ekin. Xenpelar'entzat puntua ez da osatzen azkeneko silabarekin, azken-aurrekotik etorri bear du, batik-bat puntu errexetan; eta orrek ematen dio puntuari, *rimari* alako aberastasun bat; geiago oraindik, azkeneko silabaren kontsonantea erantsiko dio puntuari, puntua errezetakoa danean. Adibidez, «Betroyarenekoan» bezela.

*Gure betroyak ez du auko loalia,
egunero nai-ezik ogi-alia.*

*Alare ezin jaso lepoko joalia,
burua makurtuta zerbaiten galdia...*

*Orren zaldalia
ez da debaldia:
gauz onen zalia,
bizkotxo jalia:*

Malezi asko duen arrantzalia.

Ikusten dezuten bezela, Xenpelar'en puntua, bertso ontan ez da *-ia -ia* soillik, *-lia, -lia* baizik. Puntu erreza danean ori. Ikustagun orain, malla ortako beste batean nola aberasten duan olako puntu errez bat. Ikus «Iparragirrena» deritzan ezagun-ezagun ura:

*Iparragire abilla dela
askori diyot aditzen;
eskola ona eta musika...
ori orrekin serbitzen.*

*Ni ez nauzu ibiltzen
kantuz dirua biltzen
komeriante-moduan;
debalde pesta preparatzen det
gogua dedan orduan.*

Ikusten dezuten bezela, emen puntua ez da *-tzen, -tzen* bakarrik; *-itzen -itzen* baizik: *aditzen, serbitzen, biltzen, ibiltzen; moduan, orduan.*

Bañan ikustagun orain, nola baliatzen dan puntu zalletan. Betro-yaren beste ezagun bat ikusiko degu: *aren puntua, -otzak, -otzak.*

Begi bat itsua du, adar biyak motzak:

krisellua dirudi aren kokotzak.

Burlaka ari zaizka Elizatik ontzak;

sano dauzka ortzak,

agiñak zorrotzak,

trixtura biyotzak,

dantzan dabil otzak...

Ez diyo onik egin leku arrotzak.

Orixe da, Xenpelar'en eskolaren ezaugarri berezia bertso-laritzan: Xenpelar'en edo Gipuzkoa'ko eskolaren ezaugarria.

Bidasoaz beste aldekoak, Etxaun batek, adibidez, ez du olako xeetasunik bere bertsoetan. Elizanburu'k bai; Elizanburu gai ontan gure Xenpelar'en ari berekoa da. Ikus aren «Nere etxea» adibidez:

Ikusten duzu goizean,

eguna hasten denean,

menditto baten gainean

etxe tipitto aintzin-xuri bat

bi aitz andiren artean,

iturriño bat aldean,

txakur xuri bat atean?

An bizi nuzu pakean.

Bañan Etxaun bat ez da ain txukuna gai ontan. Begira bere «Bortian Ahuzkiren» lenengo bertsoa:

Bortian Ahuzki,

ur hunak osoki;

neskatilla ederrak

han dira ageri;

irur ba dirade

oi! bena xarmantik!

Baxenabar orotan

ez beita parerik.

Ahuzki, osoki, ageri; xarmantik, parerik... Ez diot nik, gaizki

daudenik; betetzen dute beren lege. Bañan Xenpelar'ek etzuala ola egingo.

Eta bukatzeko, ikustagun orain gai ontan, puntu txukun ta aberatsa duan beste bertso bat. Beroiarenekoa au ere. Puntua, *-arrak, -arrak.*

*Burruka ari dala, juan zaizka adarrak,
ezin sujetaturik bere indarrak.
Talentu onak dauzka gure betroi xarrak:
lurrera botatzen du euli baten kargak.*

*Jendiaren parrak
ez dirade txarrak:
ganadu elbarrak
juntura igarrak...*

Burruntziya diruri aren bizkarrak.

Ainbeste kanta eder kantatu zituana, 34 urterekin il zan. Gazte-gazterik. Zenbat geiago ta ederragorik ez ote-zuan kantatuko, beste ainbeste urte bizi izan balitz!

Bañan askotan gertatzen da ori. Igerleak, profetak, gazterik il-tzea, alegia. Urtez gazterik, bañan zentzuz zaharrik. Eta benetako profeta danean, an uzten bait-du ark bere oin-atza, betiko oin-arri bezela. Eta orixe gertatu da Xenpelar'ekin. Xenpelar bertsolaritzaren mendian, erpin-erpiñean dago, *sinbolo* ta *epigono* bezela. Bere aintzarako; bañan baita Erretereria'ren aintzarako ere.

Asierako itzak berak darabilzkit bukatzean: Xenpelar'en ohorerako eta Erretereria'ren ohorerako asten degula 1968'gn. urteko Abendua'ren 8'tik, 1969'gneko Abendua'ren 8'ra arteko urte berezi-berezi aur.

